

⁹⁸ Коваль М.В. ОУН-УПА: між "третім рейхом" і сталінським тоталітаризмом // УІЖ. – 1994. – № 2–3 – С. 95.

⁹⁹ ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 48.

¹⁰⁰ Україна партизанська. 1941–1945. – К., 2001. – С. 5.

¹⁰¹ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 1.

¹⁰² Там само, арк. 3.

3.3. Спроба організації Української національної революційної армії (липень–серпень 1941 р.)

Намагання бандерівського Проводу влітку 1941 р. створити Українську національну революційну армію було заздалегідь запланованою акцією, яка цілком логічно вписувалась у передвоєнні плани ОУН(Б), згідно з якими формування революційного війська вважалося перехідним етапом до організації регулярних збройних сил.

Своєрідною правовою базою для створення армії відродженої держави став "Акт" про державну незалежність, проголошений у Львові 30 червня 1941 р. Для надання максимальної легітимності діям "похідної групи" Я.Стецька, яка мала проголосити самостійність¹, Революційний провід відразу після квітневого ВЗ ОУН(Б) розпочав підготовку до створення з найвідоміших представників української еміграції позапартійного загальнонаціонального координаційного органу – Українського національного комітету. Базований у Кракові УНК, справді, акумулював у своїх рядах багатьох знаних політичних діячів – М.Левицького, П.Шкурата, В.Андрієвського, В.Петрова, І.Омельяновича-Павленка, С.Шухевича, В.Янова та ін. (загалом 113², за іншими даними, 167³ осіб). В день вторгнення німецьких військ на територію СРСР, 22 червня 1941 р.,

УНК провів свої установчі збори. Головуючим на засіданні був доктор В.Горобовий, з подачі якого УНК надав Я.Стецьку повноваження проголошувати незалежність у Львові ⁴.

30 червня 1941 р. група Я.Стецька скликала у Львові "Законодавчі збори Західноукраїнських земель", які відбулися в залі товариства "Просвіта", де за традицією українська громада міста організувала різноманітні урочистості. На цьому зібранні й було узгоджено основний текст "Акту" відновлення незалежності, який біля 20-ї години озвучив головуєчий на засіданні Я.Стецько ⁵. У документі заявлялося, що "волею Українського народу, Організація Українських Націоналістів, під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української Держави, за яку покладали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-більшевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває увесь український народ не складати зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Суверенна Українська Влада" ⁶. І далі: "Новопостаюча Українська Держава буде тісно співпрацювати з націонал-соціалістичною Великою Німеччиною, що під проводом свого Вождя Адольфа Гітлера творить новий лад в Європі і світі та допомагає українському народові визволитися з-під московської окупації". Також у декларації підкреслювалася переконаність у тому, що "Українська національна революційна армія, яка твориться на українській землі, боротиметься з союзною німецькою армією проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу і новий, справедливий лад у цілому світі" ⁷. Цікаво, що

в першому, довоєнному, варіанті "Акту" відновлення незалежності немає жодної згадки про Німеччину та Гітлера⁸. Можна припустити, що цей пункт Я.Стецько записав останнього моменту, можливо, зважаючи на військову присутність німців у місті, якої оунівці не передбачали перед війною, розраховуючи самотужки заволодіти Львовом і проголосити незалежність ще до приходу вермахту. Одразу ж після проголошення незалежності, присутні на Національних зборах задекларували створення суверенного уряду новонародженої держави – Українського державного правління, сформуванню й очолюванню якого доручили Я.Стецьку*.

1 липня 1941 р. "Акт" відновлення державності привітав глава Греко-Католицької церкви митрополит Кир Андрей (Шептицький), а 10 липня – луцький єпископ Православної церкви Преосвященний владика Полікарп. Владики наголошували на тому, що "воєнні часи вимагають ще многих жертв, але діло розпочате в ім'я Боже й з Божою благодаттю, буде доведене до успішного кінця", і тоді запанує непорушний принцип: "Один Бог, одна нація і спільна краща будучність"⁹. Зі словами духовних лідерів народу перегукувалися також і

* Необхідно відмітити, що новопроголошений уряд не був винятково оунівським. Серед його 25 членів було 8 безпартійних, 2 представники УНДО, один український есер, один соціаліст-радикал і 13 оунівців із бандерівської фракції. (ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 10, арк. 1–4). На нашу думку, бандерівці завдяки такій тактичній поступці в бік "демократії" мали на меті, насамперед, покрити брак фахівців у власній організації, надати своєму уряду солідності та легітимності в очах консервативного галицького громадянства і розширити базу власного руху. Можна припустити, що включення до уряду неоунівців не послабила б у перспективі влади ОУН, яка б могла існувати як правляча "одержавлена" партія і контролювати всі дії позапартійних фахівців.

поздоровлення, вміщенні в першому числі інформаційного листка Українського національного комітету, який вітав "перший уряд відновленої соборної Української держави", закликаючи громадян до "послуху, карності та співпраці" ¹⁰.

Однак чимало еміграційних українських осередків хто обережно, а хто й відверто вороже поставився до проголошення "Акту" від 30 червня. Найактивніше висловлювали обурення мельниківці, які раз по раз у своїй пресі стверджували, що львівські події лише "компрометують ідею української державності" ¹¹, бо ж "Українську Державу з волі всього українського народу було проголошено ще IV Універсалом" ¹². З точки зору сьогодення "компрометацію" ідеї української державності можна вбачати винятково в тому факті, що Революційний провід зразу ж не відмовився від своєї прогітлерівської риторики й не зайняв на початку війни більш чіткої та однозначної позиції стосовно окупаційних військ і адміністрації. Як згодом слушно зазначав непримиренний опонент ОУН(Б) отаман Т.Бульба-Боровець, "Акт" 30 червня 1941 р., через недостатню відмежованість від німців, коментувався у світовій пресі не інакше, як "акт держави-сателіта", а це, на думку Т.Боровця, давало підстави недругам України стверджувати, ніби відновлена українська держава прагне тісного союзу з державами осі, що не відповідало "дійсному стану речей" ¹³.

Чітко дотримуючись своєї концепції поетапного творення регулярних військ, оунівці, відразу ж після проголошення самостійності, спробували створити перші частини революційних збройних сил. Уже першого липня 1941 р. у Львові та його околицях було розповсюджено звернення Крайового провідника ОУН(Б) на Матірних* українських землях

* Матірних – материнських

І.Климова (підписані псевдонімом лейтенант Євген Легенда) із закликами до створення УНРА. Відомі три види листівок під такими заголовками: "Український народ!", "Громадяни!" та "Громадянам Української Держави!". Усі три підписані однаково – "Крайовий Провід на МУЗ. Начальний комендант Української Національної Революційної Армії. Лейтенант: Легенда". Важко точно встановити, яка з листівок першою побачила світ. Нам відомо лише, що всі вони готувалися ще до початку війни. Спираючись на змістовий аналіз документів, можна припустити, що першою була написана відозва "Український народ!". Вона найменш конкретизована і складається з цілої низки закликів і полум'яних самостійницьких гасел. У цьому публічному зверненні до співгромадян, крайові лідери ОУН(Б) оголосили, що з початком війни їхня Організація відмовляється від підпільної діяльності й розпочинає відкриту збройну боротьбу, метою якої є відстоювання прав та свобод самостійної держави. Юридичні ж підстави закликати український народ до загального повстання, керівники Крайового проводу ОУН(Б) вбачали якраз у проголошеному "Акті" відновлення незалежності ¹⁴.

У листівці оунівські керівники, зокрема, зазначали: "Український народ! Ти ніколи не кидав зброї. Ти в тисячолітній боротьбі здобув і закріпив за собою на віки одну з найкращих частин землі-світу. Не кидай зброї і тепер. Бери її в свої руки. Нищ ворога. Вставай до будови Української Самостійної Соборної Держави. Вставай в лави Української Національної Революційної Армії, в лави ОУН" ¹⁵. З тексту документа чітко видно, що його автори жодною мірою не конкретизували своїх радикально-революційних гасел. Захоплення патріотичною

риторикою було таким великим, що укладачі листівки забули відділити свою Організацію від загальнонаціональної армії. Очевидна декларативність першого звернення змусила Провід ОУН(Б) на МУЗ невдовзі скласти ще одну відозву, в якій дещо детальніше розкривалися погляди на процес творення революційних збройних сил. У документі, зокрема, зазначалося: "В бій з окупаційними бандами відвічного московського варварства вже вступили передові відділи Української Збройної сили, відділи бойового поготівля ОУН. Українську Революційну Збройну силу становить нині Українська національна армія і Український військовий легіон, які підуть під єдине керівництво Проводу Організації Українських Націоналістів і Вождя Степана Бандери"¹⁶. З цієї мішанини слів і термінів можна зрозуміти, що І.Климів і його найближчі соратники передбачали створити революційні збройні сили з Українських легіонів (батальйони "Нахтігаль" і "Роланд", мова про які піде нижче) та розрізнених партизансько-повстанських груп ОУН(Б), котрі зі значним перебільшенням названі "Українською національною армією". Для революційної збройної сили визначилися й цілком конкретні та доволі об'ємні завдання, які загалом подібні до завдань, що виконують армійські частини в більшості країн світу. "Збройна боротьба з окупаційними московськими військами, очищення всієї української землі від ворожих сил, оборона Української Держави і її кордонів, безпека життя, праці і майна всіх громадян Української Держави"¹⁷.

Важливим моментом, що знайшов своє відображення в цитованому зверненні, є фрагмент тексту, в якому подається ставлення керівництва ОУН(Б) до окупаційних військ. В одному абзаці крайові

провідники доволі лаконічно й вичерпно виклали думки, які панували в Революційному проводі напередодні й у перші тижні німецько-радянської війни й полягали у винятково позитивному сприйнятті гітлерівських військ, як союзницької армії¹⁸.

Найцікавішою, на наш погляд, можна вважати заключну частину аналізованого документа, яка розкриває деякі механізми й шляхи формування УНРА. Фактично, завершальні абзаци листівки стали своєрідним наказом командування революційної армії вартим повного цитування: "Громадяни! Вся територія української землі від ворожих сил ще не звільнена. Інтереси Українського визволення вимагають цілковитого розгромлення всіх ворожих сил і повного їх знищення. З боку Української Нації і її Організованих сил потрібні тому надзвичайно великі зусилля і концентрація всіх дій і засобів. Ввиду цього наказую: всім українським, стихійно створеним бойовим групам, повстанчим відділам і загонам негайно підпорядкуватися Командуванню Української Національної Революційної Армії та передати в її даліше розпорядження все військове майно і засоби. Даліше самочинне творення збройних відділів заборонене. До тих, що не виконають цього наказу, будуть застосовані з усією рішучістю революційні заходи як до зрадників і шкідників Держави. Спіймані зі зброєю в руках будуть розстріляні на місці"¹⁹.

Як бачимо, головним методом і шляхом формування Революційної армії мала стати реорганізація за усталеним військовим зразком усіх створених стихійно партизансько-повстанських відділів. Щоб додати ваги своїм словам, керівники Крайової екукутиви ОУН(Б) (значно переоцінюючи власні можливості) вдалися до погроз впровадити жорсткі

дисциплінарні заходи, які були цілком у дусі воєнного часу.

Найбільш інформативним документом, що стосується спроб створення УНРА влітку 1941 р., є третя відозва "Коменданта УНРА, лейтенанта Легенди". Ця листівка увібрала в себе головні моменти, про які йшлося в двох попередніх зверненнях. Але найважливіше те, що деякі думки, які в перших двох відозвах намічались тільки своєрідним пунктиром, у третій знайшли своє чітке відображення та трактування. З перших рядків звернення легко помітити факт підвищення складності завдань, які ставилися І.Климовим перед підлеглими. При тому завдань скоріше фантастичних, ніж реальних. Попри слабке матеріально-технічне й кадрове забезпечення, "Начальний комендант" наказував створити "Центр українських повітряних військ та Центр української панцирної зброї", до яких мали добровільно прийти всі українські танкісти і льотчики²⁰. Очевидно, що для створення авіації та бронетанкових військ майбутньої української армії оунівці, насамперед, сподівалися використати колишню радянську техніку та командирів-червоноармійців українського походження. Однак для цього потрібно було принаймні отримати дозвіл від верховного командування вермахту на використання покинутого більшовиками армійського майна та на звільнення українців із таборів для військовополонених. На жаль, обставини склалися так, що українці, опозиційно налаштовані до сталінського режиму, дезертирувавши з лав Червоної армії, здебільшого одразу здавалися до німецького полону, не виходячи на зв'язок з оунівським підпіллям, як цього очікували націоналістичні лідери. За сприятливих обставин із колишніх червоноармійців українського походження можна було

б сформувати цілком боєздатну армію, однак німці не лише не сприяли оунівцям у втіленні цього завдання, а й навпаки, всіляко перешкоджали їм. Гітлерівці, зокрема, не бажали відділяти перебіжчиків української національності від інших і трактувати їх як союзників, відправляючи всіх загальним потоком до таборів військовополонених^{21*}.

У третій відозві головнокомандувача УНРА міститься детальне пояснення позиції ОУН(Б) стосовно окупаційних військ. Підкреслювалося, що німецький вермахт вважається союзником України через те, що "головна роль у першій стадії війни на Сході належить Німецькій Армії. Поки німці будуть битися з москалями, ми мусимо створювати свою сильну Армію, щоб потім спільними зусиллями приступити до поділу світу і до його впорядкування"²².

Доволі дивна позиція націоналістичного керівництва, яку можна пояснити лише невмотивованою вірою в те, що німці чомусь були зобов'язані не тільки усунути радянську владу в Україні та сприяти створенню української держави, а й поділитися з українцями всіма окупованими територіями. Очевидно, що подібне ставлення до Третього рейху підігрівалося багатьма щедрими обіцянками, які роздавали

* Нацисти відпустили декілька сот тисяч військовополонених-українців лише після того як у серпні 1941 р. захопили в уманському котлі 103 тис. радянських воїнів, а в київському котлі 665 тисяч червоноармійців. Але тоді ці люди були розпущені по домівках, з них навіть не намагалися сформувати чогось подібного до української армії. Зрештою період "лібералізму" у ставленні до бранців скоро минув і 4 мільйони 700 тисяч осіб, із 6 мільйонів 300 тисяч радянських полонених, були в нелюдський спосіб замордовані нацистами. (Всім бажаючим детальніше ознайомитися з цією проблематикою, пропонуємо прочитати книгу професора В.Короля "Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках". - Київ, 2002).

керівники вермахту незадовго до вибуху війни всім без винятку українським емігрантським лідерам, та й не тільки українським. Показовими з огляду на це є роздуми відомого російського антикомуніста П.Ільїнського: "Переконавання в тому, що колгоспи будуть ліквідовані негайно, а військовим дадуть можливість взяти участь у звільненні Росії, були в перший час загальними й абсолютно непохитними. Найближче майбутнє ніхто інакше собі навіть не уявляв. Усі очікували також з повною готовністю мобілізації чоловічого населення в армію (більшовики не встигли провести мобілізацію повністю); сотні заяв про прийом добровольців посипалися в ортскомендатуру, яка ще навіть не встигла розгледітися на новому місці. Тільки тепер, знаючи досконало жадливі ідеологічні основи третього рейху, ми можемо зрозуміти, до якого остервеніння повинні були доводити стовпів націонал-соціалізму наші претензії на участь у збройній боротьбі проти більшовизму. Ні про російські формування, ні про добровольців, ні про мобілізацію не могло тоді бути, звичайно, навіть мови! Протягнута рука була з огидою відштовхнута і безпорадно повисла в повітрі"²³.

Нацисти з неприхованим обуренням висловлювалися про союзницькі амбіції ОУН(Б). Зокрема, 24 липня 1941 р. в Звіті представника Міністерства закордонних справ при Верховному командуванні 6-ї армії в Житомирі Гелленталя до МЗС у Берліні наголошувалося: "В багатьох місцях прибічники ОУН зайшли вже так далеко, що завдали великої шкоди і намітяться вже розвиток некорисний для німецьких інтересів. Так, у Львові незабаром після вступу німців була проголошена "Вільна українська держава" під проводом Бандери... У деяких місцях люди Бандери спробували створити "обласні проводи" нової

"Української республіки", як і "Українські збройні з'єднання". Далі вони говорять про "участь у новому розподілі світу" і т. п. Вишколені у дусі свого Провідника, люди Бандери також і без Проводу продовжують працювати в такому ж дусі й роблять спроби, як і раніше, поширити свій вплив на українські допоміжні комітети... У цих молодих націоналістів, які рвуться до влади і яких ми спрямовуємо в іншому напрямку, залишається, звичайно, відчуття глибокого розчарування і гіркоти. Після встановлення тимчасового статусу України вони ще завдадуть нам багато клопоту, й, напевно, частково працюватимуть проти нас"²⁴.

Як бачимо, гітлерівці зовсім не збиралися поступатися своєю абсолютною політичною владою бандерівцям навіть перед загрозою можливого збройного протистояння. Обидві сторони були фанатично переконані у своїй власній правоті та надзвичайно вперті. Ці дві риси не дозволили їм знайти розумного компромісу, результатом якого могло б стати створення в 1941 р. української армії.

У 6-му та 7-му параграфах звернення до "Громадян Української Держави" йдеться про обмундирування, відзнаки й першочергові завдання УНРА. Передбачалося, що солдати і офіцери носитимуть червоноармійські уніформи, з яких знімуться всі відзнаки РСЧА, а натомість "на рукавах, вище ліктя лівої руки, буде пришита синя опаска (10 см шириною) зі золотим написом "Українське військо". Старшини й підстаршини носять жовто-сині опаски з Тризубом". Усі солдати УНРА мали скласти присягу на "вірність і карність нації, Українському урядові і Проводові Українських Націоналістів"²⁵. Планувалося, що першими завданнями Революційної армії стануть захоплення та контроль залізничних і

військових об'єктів, складів і транспорту ²⁶.

У місцях, де не передбачалася постійна дислокація революційних збройних сил, наказувалося створювати "Допоміжні органи оборони України", до складу яких мусили ввійти відділи Української Національної Оборони "Січові стрільці", сформовані з громадян не здатних до військової служби (підлітки та чоловіки похилого віку), які б виконували функції народного ополчення (охоронна служба, боротьба з диверсантами, парашутистами і т. д.) ²⁷.

Згідно з десятим параграфом звернення-наказу, на всіх українських землях впроваджувався воєнний стан, внаслідок чого установи, майно громадян, господарства і підприємства, "всі громадяни, їхня праця та спосіб життя" підпадали під "верховну юрисдикцію і керівництво військових властей" ²⁸. Проголошення військового стану, на думку І.Климова, мало забезпечити підпорядкування всього суспільного життя єдиній меті – створенню армії. Його запровадження покладалося на Воєнні революційні трибунали, які наділялися майже необмеженими репресивними повноваженнями. Трибунали отримали право виносити смертні вироки за будь-які проступки, кваліфіковані як злочини проти української нації та держави, моралі та публічної безпеки. Крім того, копіюючи методи більшовиків і нацистів, оунівці планували ввести на період воєнного стану "родову й національну відповідальність за злочини супроти Української Держави та Української Армії" ²⁹. Нині навіть важко уявити, до яких наслідків могла б призвести діяльність Воєнних революційних трибуналів, наділених такими безмежними повноваженнями. Подібні жорстокі заходи, а точніше їх декларування, було спробою перестрахуватися перед тією

анархією і децентралізацією, які були чи не найбільшим ворогом українських армій у роки революції і боротьби за державність у 1917–1920 рр.

Важливим документом, котрий також стосується формування УНРА, є військовий статут, виданий головним командуванням Революційної армії. На жаль, у жодному київському архіві не збереглося цілого екземпляру цього статуту, тому нам довелося працювати лише з окремими сторінками. Датований документ 11 липня 1941 р., надрукований у Львові. Головна увага в ньому приділяється організації піхотних відділів, зокрема, вказується, що кожен піхотний відділ повинен мати: "комендантів, зв'язок, відділ вогню, відділ штикового удару, відділ постачання". Всі піхотні частини зобов'язувалися пройти належний військовий вишкіл, подбати про отримання однакової форми та озброєння³⁰.

Однак наявність наказів, статутів і відозв ще зовсім не означають успіх при створенні реальних військових формувань. Тож, тепер нам належить з'ясувати, чи мали спроби організації УНРА щонайменше реальне втілення? Наприклад, отаман Т.Бульба-Боровець при характеристиці бандерівської УНРА послуговувався словами: блеф, провокація, відірваність від реалій, розрахунок на німецьку допомогу³¹. Т.Боровець, який у 1943 р. назве свою "Поліську Січ" Українською народно-революційною армією, однозначно стверджував, що УНРА в 1941 р. існувала тільки на папері та в гарячих головах оунівських провідників. Безумовно, можна погодитися з тим, що в розумінні цілісної, скоординованої, численної і належно підготованої бойової сили УНРА не існувало в реальному житті, але все ж таки спроби її утворення принесли перші, хоча спочатку й доволі скромні успіхи.

Документи свідчать, що поважні досягнення у формуванні УНРА мала Волинь, де керівником ОУН(Б) був надзвичайно енергійний і відважний підпільник В.Робітницький. Завдяки йому було сформовано сотню української армії у м. Вишнівець, яка 27 липня 1941 р. присягнула на вірність Україні та Державному правлінню³². Відділи УНРА організувалися в містечках Корець, Гоща, Мезиріччя, Олександрія, Клевень, Тучин, Берестечко³³. 9 липня 1941 р. було створено відділ УНРА в Кременці, який організував збір зброї та здійснював охорону громадян від безконтрольних груп червоноармійців (оточенців, дезертирів тощо)³⁴. З 12 липня в містечку почалася добровільна реєстрація рядового, сержантського й офіцерського складу майбутньої української армії. Протягом лише двох днів зареєструвалося 117 чоловік, серед яких 18 старшин і підстаршин³⁵.

Є детальні відомості про створення в м. Рівному "Першого Куреня Українського Війська ім. Холодного Яру". Після врочистої присяги його бійців 27 липня 1941 р. на центральній площі міста було посвячено прапор частини (синьо-жовте полотнище, на одному боці якого було зображено Тризуб, а на другому поміщено напис: "Воля Україні, або смерть"). Для казарми керівництво куреня пристосувало один з міських будинків, до якого завезли достатню кількість зброї, боєприпасів, одягу, білизни, ковдр і харчів. Солдатам, які носили цивільне вбрання, пошили однакові військові шапки "мазепинки". Особовий склад куреня налічував 480 бійців (чотири сотні по 120 чоловік у кожній), які проходили активну військову підготовку за курсом молодших офіцерів (підстаршин). Командував куренем комендант "Остап" (С.Качинський – в майбутньому

один з перших командирів УПА)³⁶. Також є інформація про створення в околицях містечка Степаня сотні УНРА під командуванням полковника Лиходька. Цей відділ був сформований на базі повстанського загону ОУН, який на початку війни вів активні бої з чекістами втративши при цьому трьох чоловік убитими³⁷. Зі спогадів очевидців дізнаємося про існування куреня УНРА, очолюваного оунівцем "Вірликом", у Луцьку. На жаль, командира батальйону гестапо арештувало вже у вересні 1941 року. Невдовзі частину реорганізували у т. зв. господарчий курінь, відділивши від неї дві сотні охоронної поліції³⁸. Щоправда ці збройні формування продовжували перебувати під сильним ідеологічним впливом ОУН(Б), а новий командир господарчого куреня "Рубашенко" (С.Коваль) підтримував тісні організаційні контакти з відповідними структурами українського націоналістичного підпілля, що дозволило йому 20 березня 1943 року, арештувавши німецьких офіцерів, вивести 520 своїх підлеглих до с. Журавичі, передавши таким чином батальйон у підпорядкування Головного командування УПА³⁹.

Подібно до Волині, активне творення відділів і частин української армії розпочалося й на Прикарпатті. У м. Косові з оунівських партизанських груп було організовано цілий полк УНРА, який зумів упорядкувати адміністрацію в районі, не допускаючи деякий час на його територію угорських окупаційних частин⁴⁰.

Загалом на Станіславщині до створення української армії підійшли дуже серйозно. В обласному центрі сформували спеціальну військову команду, яка 7 липня 1941 р. видала розпорядження про реєстрацію всіх військовослужбовців української національності – старшин у віці до 60 років, а підстаршин

у віці до 50 років. У Станіславі реєстрацію проводили протягом 3-х днів (9–11 липня) в приміщенні Обласної військової команди. У селах та містечках області створювалися спеціальні реєстраційні комітети, які протягом 8–9 липня мали здійснити реєстрацію всіх військових на ввіреній їм території і до 14 липня 1941 р. передати списки до Станіслава в Обласну військову команду. Реєстрація повинна була здійснюватися на підставі відповідних документів або зі слів реєстрованого (при наявності 3-х свідків, що підтверджували правдивість сказаного) ⁴¹.

Архівні матеріали свідчать, що незначні відділи УНРА (чисельністю до 100 бійців) виникли в липні–серпні 1941 р. у містечках Зборів, Броди, Збараж, Терехів, Журавня, Заліщики, Радивилів ⁴². Німецькі розвідзведення, подані до штабу 17-ї армії 30 червня 1941 року, також підтверджують інформацію про виникнення повсюдно на території Західної України "української самооборони" ⁴³. Аналіз джерел дозволяє стверджувати, що командуванню УНРА вдалось організувати близько 3-4 тисяч солдатів, які були готові виконувати поставлені перед ними завдання. Хоча це, звісно, було зовсім не те, на що розраховувало керівництво ОУН(Б). Для лідерів націоналістичного руху ставало очевидним, що самотужки Організація не зможе добитися швидких і серйозних успіхів у формуванні збройних сил. ОУН(Б) потребувала значної підтримки і допомоги з боку німецьких військових чинників, але цієї допомоги не було. Українські націоналістичні кола довго не могли збагнути, чому німецькі військові, які до війни з СРСР радо йшли на співпрацю з українцями, з початком бойових дій відкидали всілякі прохання про допомогу у створенні армії. ОУН(Б), як і інші українські національні організації, продовжувала

засипати канцелярію райхсміністерства в справах окупованих територій на сході пропозиціями створити українську армію, "яка ввійде у війну по боці Німеччини і вести буде її спільно з Німецькою Армією так довго, доки на всіх фронтах у сучасній війні Німеччина не переможе". Автори цих заяв підкреслювали, що "Словаки, Румуни, Мадяри, Фіни, Норвежці, Данці і т. д. б'ються проти Москви, а Українцям не дається тієї можливості. Національна гордість Українців, народу борців, має теж тут своє деяке значення. Українці бажать далі боротися проти Москви за Самостійну Українську Державу"⁴⁴. І наявність такого бажання не було вигадкою якоїсь "хворобливої уяви" оунівських лідерів, воно стало повсюдною реальністю на контрольованих німцями землях Західної України. Цікавим у цьому сенсі є звіт "Освідомчого відділу" УЦК від 30 липня 1941 року про настрої селянства найменш національно свідомих західноукраїнських окраїн Лемківщини та Надсяння: "Молодь зустріла війну з піднесенням і радо б взяла у ній збройну участь. Молодь розпитує про можливість служити при війську"⁴⁵. Можна припустити, якби німці влітку 1941 року хоча б мінімально допомогли оунівцям створювати українську армію, добровольців для неї не бракувало б, як не бракувало їх у 1943 році для дивізії "Галичина".

Однак керівники вермахту вважали, що бандерівці грубо порушили домовленості, які існували між ними й ОУН(Б) перед війною, а тому навіть чути не хотіли про жодну масштабну співпрацю з бандерівською Організацією⁴⁶. Про це в розмові з Я.Стецьком відкрито заявив представник німецької окупаційної адміністрації, радник з українських питань полковник А.Бізанц⁴⁷. Після того ж, як 3 липня 1941 р. С.Бандера відмовився скасувати проголошення

незалежності, німецьке керівництво остаточно переконалося в тому, що "прихильників Бандери", які є винуватцями "політичної анархії у Львові", потрібно взяти під "почесний" арешт⁴⁸. А вже через якихось тринадцять днів була остаточно визначена доля українсько-німецької військової співпраці – 16 липня 1941 р. в штаб-квартирі фюрера в Східній Пруссії відбулася нарада за участю А.Гітлера, А.Розенберга, Г.Ламмерса, В.Кейтеля, Г.Герінга і М.Бормана. На цьому таємному засіданні принципово вирішили наступне: "Ніколи не повинно бути мови про військову силу на захід від Уралу, навіть якщо нам сто років за це доведеться воювати. Всі наступники фюрера мають знати: безпека Рейху можлива лише при відсутності чужого війська західніше Уралу. Захист цих територій від всіх можливих небезпек переймає на себе Німеччина. Залізним принципом залишається: ніколи не може бути дозволено, щоб хто-небудь, крім німця носив зброю! Це особливо важливо; навіть якщо іноді видається простішим, щоб мати допомогу у війні, озброїти чужі підкорені народи, то це неправильно! Одного дня це неминуче і безперечно вдарить по нас. Лише німець може носити зброю, а не слов'янин, не чех, не козак чи українець!"⁴⁹

У приватній розмові 11 квітня 1942 р., А.Гітлер, з притаманною йому впертістю, підтвердив свою тезу про неможливість озброєння підкорених націй: "Найдурніше, що можна зробити на окупованих територіях, – це видати завойованим народам зброю. Історія вчить нас, що народу-володарю завжди судилася загибель після того, як він дозволяв підкореним народам носити зброю"⁵⁰. Забігаючи дещо наперед, принагідно зауважимо, що позиція А.Гітлера стосовно української армії не зазнала

суттєвих змін і в 1943 р. Уже після Сталінградської катастрофи, 3 червня 1943 р. на нараді у ставці фюрера, при розгляді питання про можливість використання добровольців з числа народів СРСР для боротьби з Червоною армією в складі вермахту, знову було згадано про Україну. У своєму виступі А.Гітлер назвав абсурдною думку про те, що у випадку створення української держави, вермахт отримав би в союзники мільйонну українську армію. "Ми нічого не одержали, жодного чоловіка! Це така ж фантазія, як і тоді (тобто в 1918 році – автор)" 51.

З огляду на ставлення фюрера до питання співпраці з народами СРСР у військовій сфері вибору не було. Оунівцям не доводилося розраховувати на щонайменшу допомогу вермахту при створенні УНРА. Для остаточного з'ясування стану українсько-німецьких стосунків до Варшави, в якій тоді базувалися деякі структури ОКВ й абверу, відправилися Р.Ярий та І.Равлик. До польської столиці вони прибули 17 липня, через день після згадуваної вище наради в штабквартирі Гітлера, про яку оунівці, звісно, нічого не знали. Провівши низку бесід з керівниками абверу Р.Ярий змушений був констатувати: "Німці нас більше не потребують... На Українських землях встановлять райхскомісаріат. Наше співробітництво скінчилось" 52.

Підводячи підсумки, варто підкреслити, що у відповідності до передвоєнних планів військового будівництва, бандерівська ОУН здійснила в червні—липні 1941 р. спробу створити зі своїх партизанських загонів цілісну військову структуру – УНРА, залучивши до неї фахових військових-українців із Червоної армії та запасників. Фактично з цього моменту було закладено фундамент для майбутньої

Української повстанської армії (збір зброї, складення списків військовозобов'язаних, визначення зручних місць для навчальних таборів тощо).

Революційний провід ОУН(Б) намагався формувати УНРА, як союзу з Німеччиною армію, розраховуючи, що на завершальному етапі бліцкригу вермахту буде необхідна потужна підтримка українського війська, яке німці допоможуть організувати з допомогою залучення до нього військовополонених українців і з використанням колосальної кількості трофейної зброї, амуніції та обмундирування. Однак реальна дійсність виявилася цілком інакшою. Гітлерівці відкинули запропоновану їм концепцію творення союзної української армії, як, зрештою, й союзної держави.

На початку війни, намагаючись зберегти вже організовані відділи УНРА, крайове керівництво ОУН(Б) почало поступово зливати їх з організованими самооборонними загонами Української народної міліції. Через це УНМ стала ще одним проявом реалізації військовотворчих планів ОУН(Б). Завдяки існуванню УНМ бандерівцям ще декілька місяців вдавалося, не йдучи на остаточний розрив з німцями, шукати з ними прийнятних компромісів у розв'язанні проблеми української державності. Однак вперто-негативна позиція нацистів, їхня самовпевненість, підкріплена вражаючими перемогами на фронтах, остаточно поховала ідею союзної з рейхом української держави. Найбільш рельєфно відобразилося ставлення німців до співпраці з ОУН(Б) якраз на прикладі діяльності УНМ, про що йтиметься в наступному параграфі.

¹ В боротьбі за Українську державу (есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни). – С. 18–19.

- ² *Стецько Я.* 30 червня 1941 року. – С. 147.
- ³ ЦДАВО України ф., 3833, оп. 1, спр. 2, арк. 2.
- ⁴ ДА СБУ, фонд припинених справ, спр. 70138, т. 1, арк. 72–73.
- ⁵ *Мечник С.* В підпіллі революційної ОУН. – Львів: Край, 1993. – С. 17.
- ⁶ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – С. 96–97.
- ⁷ *Кеній А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів у 1941–1942 рр. – С. 10.
- ⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 49.
- ⁹ Пастирський лист митрополита Кир Андрея Шептицького; Архипастирське послання Преосвященного Владики Полікарпа // *Визвольний шлях.* – Лондон, 1991. – № 6. С. 646–650.
- ¹⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 931, арк. 147–148.
- ¹¹ Там само, ф. 57, оп. 4, спр. 343, арк. 11.
- ¹² *Артюшенко Ю.* Події і люди на моєму життєвому шляху боротьби за Державу 1917–1966. – Чикаго, 1966. – С. 126.
- ¹³ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. - Львів: Поклик сумління, 1993. – С. 73.
- ¹⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 2.
- ¹⁵ Там само.
- ¹⁶ Там само, арк. 3.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само, арк. 3–4.
- ¹⁹ Там само, арк. 4.
- ²⁰ Там само, арк. 5.
- ²¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 80.
- ²² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 6.
- ²³ *Соколов Б.В.* Оккупация. Правда и мифы. – Москва, 2002. – С. 13.
- ²⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 201.
- ²⁵ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 6–7.
- ²⁶ Там само, арк. 6.
- ²⁷ Там само, арк. 7.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ Там само, спр. 23, арк. 11.
- ³¹ *Бульба-Боровець Т.* Армія без держави. – С. 48–53.
- ³² ДА СБУ, фонд друкованих видань, спр. 376, т. 24, арк. 30.

- ³³ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7 зв.
- ³⁴ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 268.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7зв.– 8.
- ³⁷ Там само, оп. 2, спр. 18, арк. 8.
- ³⁸ *Гордієнко М.* З Волинських і Поліських рейдів (із дій УПА-Північ, 1943-1944). – Торонто: Накладом Товариств колишніх воєнів УПА в Канаді й США, 1959. – С. 11.
- ³⁹ *Filar Wi. Wojuс 1939-1944. Eksteyminacja czy walki polsko-ukraieckie. Studium historyczno-wojskowe zmagac na Woyniu w obronie polskoњci, wiary i godnoњci ludskiej.* – Toruс: Adam Marszailek, 2003. – S. 75.
- ⁴⁰ ЦДАВО України, оп. 2, спр. 32, арк. 2 зв.
- ⁴¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 251.
- ⁴² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9–29.
- ⁴³ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 24.
- ⁴⁴ Там само, спр. 39, арк. 3.
- ⁴⁵ ЦДАВО України, ф. 3959, оп. 2, спр. 45-а, арк. 16.
- ⁴⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С.160.
- ⁴⁷ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 2, спр. 20, арк. 10.
- ⁴⁸ *Кентій А.В.* Нарис історії Організації українських націоналістів 1941–1942. – С. 28–29.
- ⁴⁹ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т. 1. – С. 177–178.
- ⁵⁰ *Пикер Г.* Застольные разговоры Гитлера. – Смоленск: Русич, 1998. – С. 199–200.
- ⁵¹ *Колесник А.* Грехопадение. Генерал Власов и его окружение. – Харьков, 1991. – С. 58-59.
- ⁵² *Стахів Є.* Крізь тюрми, підпілля й кордони. Повість мого життя. – К., 1995. – С. 92.

3.4. Формування Української народної міліції та мережі підпільних офіцерських курсів (липень–листопад 1941 року)

Досліджуючи питання, пов'язані з утворенням відділів Української народної міліції, передусім слід